

De la grip de 1918 a la covid-19: la utilització de referents literaris (més enllà de Josep Pla) a la premsa actual¹

*From the 1918 influenza pandemic to Covid-19:
The use of literary references (beyond Josep Pla)
in the current press*

Francesc Montero Aulet

Professor associat.

Institut de Llengua i Cultura Catalanes.

Càtedra Josep Pla de la Universitat de Girona.

francesc.montero@udg.edu

De la grip de 1918 a la covid-19: la utilització de referents literaris (més enllà de Josep Pla) a la premsa actual

From the 1918 influenza pandemic to Covid-19: The use of literary references (beyond Josep Pla) in the current press

RESUM:

Davant la pandèmia de covid-19, els mitjans de comunicació s'han ajudat de precedents històrics i de les seves representacions artístiques per interpretar la situació. Dins d'aquest marc, i tenint en compte la seva proximitat i l'abundància de testimonis, l'epidèmia de grip de 1918 ha constituït un episodi de referència obligada, amb nombrosos paral·lelismes explotats pels mitjans de comunicació. L'estudi analitza com la premsa catalana ha tractat aquest precedent, orientant l'anàlisi en els testimonis literaris de la grip de 1918 citats en el període més cru de la pandèmia de covid-19. En clau majoritàriament catalana, s'interpreten els factors que han conduït els mitjans a decantar-se per uns testimonis —principalment *El quadern gris*, de Josep Pla—, i a no tenir-ne en compte d'altres també valuosos, i s'aporten reflexions en clau de futur sobre els mecanismes que condicionen la utilització mediàtica de la literatura per a la construcció del record col·lectiu d'episodis traumàtics com el de la covid-19.

PARAULES CLAU:

covid-19, literatura i periodisme, grip de 1918, Josep Pla, *El quadern gris*.



From the 1918 influenza pandemic to Covid-19: The use of literary references (beyond Josep Pla) in the current press

De la grip de 1918 a la covid-19: la utilització de referents literaris (més enllà de Josep Pla) a la premsa actual

ABSTRACT:

In response to the Covid-19 pandemic, the media have used historical precedents and artistic representations to interpret the situation. Within this framework, and given its proximity and the abundance of testimonies, the 1918 influenza pandemic has been an ineluctable reference episode, with numerous parallels exploited by the media. This study analyzes how the Catalan press has treated this precedent, focusing the analysis on the literary testimonies of the 1918 influenza pandemic cited in the harshest period of the Covid-19 crisis. From a primarily Catalan viewpoint, an interpretation is made of the factors that have led the media to choose certain specific testimonies – mainly Josep Pla's *The grey notebook* – and not to take into account others that are also valuable. Likewise, considerations are made about the future and the mechanisms that determine the media's use of literature for the construction of the collective memory of traumatic episodes such as the Covid-19 pandemic.

KEYWORDS:

Covid-19, literature & journalism, 1918 flu, Josep Pla, *The grey notebook*.

En record i homenatge a tots aquells i aquelles que se'ns ha endut la covid-19

1. La mirada retrospectiva dels mitjans: hipòtesi de partida

Durant el 2020, la pandèmia de covid-19 ha posat contra les cordes la posició de l'ésser humà contemporani dins el planeta. El seu impacte global ha afectat totes les estructures de la humanitat, i ens ha portat a explorar estratègies per afrontar la situació i evitar caure purament i simple en el pànic. Mentre els dirigents polítics acordaven mesures i recursos —amb més o menys fortuna, aquí no és el lloc per dilucidar-ho—, els professionals sanitaris s'abocaven a la resposta assistencial i la recerca mèdica, i els treballadors essencials vetllaven per abastir la població de les primeres necessitats. En període de confinament, quan el futur era més negre, calia trobar eines i estratègies per suportar la pressió i oferir llums d'esperança a l'horitzó.

En aquest context, i com succeeix sempre que es produeixen situacions de gran tensió i alarma social, els mitjans de comunicació han tingut un paper crucial en l'orientació de la societat. Una de les fórmules utilitzades pels mitjans per interpretar la realitat durant l'etapa més crua de la covid-19 ha estat, com és obvi, mirar el passat per trobar-hi referents i claus per a l'anàlisi. D'aquesta manera, les grans epidèmies de la història, com les epidèmies de l'antiguitat o la pesta negra, han estat els precedents antics amb paral·lelismes amb la situació actual més citats. Amb notables diferències respecte a la covid-19, altres infeccions massives citades han estat la tuberculosi o la sida. No obstant això, hi ha hagut un referent que ha tingut una ressonància extraordinària: la grip de 1918. Les característiques específiques d'aquesta epidèmia respecte a les esmentades, els nombrosos paral·lelismes amb la situació actual i l'abundància de dades a l'abast —tant estudis com la possibilitat d'accedir a fonts directes a través de les hemeroteques— l'han convertit en el precedent més directe i rellevant.

En el present article analitzarem el retrat que n'ha perfilat la premsa actual, i de quina forma l'ha utilitzat per comentar la situació present. No obstant això, donada l'amplitud de perspectives des de les quals s'ha abordat, centrarem l'anàlisi en la interpretació del record literari d'aquella pandèmia. Davant la sensació sorgida en la lectura habitual de diaris que els exemples catalans recollits a la premsa actual es reduïen a *El quadern gris*, de Josep Pla, hem volgut, primerament, comprovar si aquesta impressió personal estava esbiaixada o bé tenia fonament. Aquí rau la voluntat de sistematitzar les referències a la grip de 1918 en la premsa actual. Només havent inventariat els testimonis comentats pels periodistes d'avui podíem valorar l'amplitud del record literari —especialment català— que s'ha projectat a la premsa durant els mesos de més impacte de la pandèmia de covid-19, i interpretar els motius que han dut els professionals a utilitzar aquests testimonis i, potser, no tenir-ne en compte altres de rellevants. I, en darrer terme, davant la manca de varietat dels textos recollits, hem volgut exhumar una sèrie de materials valuosos de

la història literària catalana avui oblidats, que complementen i eixamplen la perspectiva dels referents més coneguts.

Finalment, volem consignar que aquesta hipòtesi de partida es fonamenta en la ferma convicció que examinar amb perspectiva històrica les conseqüències de la grip de 1918 ens pot ajudar a encarar l'escenari postpandèmia actual. I, en aquest aspecte, el record —o l'absència de record— que els escriptors ens van llegir en els seus testimonis escrits reflecteix amb quin grau va marcar la seva trajectòria vital. Des de la distància temporal d'unes memòries, o bé amb la mesura que imposa la reflexió en el dietari o en una correspondència, es pot copsar amb major nitidesa la profunditat de l'impacte de l'experiència viscuda. Tenint en compte els matisos i les diferències, aquests testimonis, l'experiència embrionària dels quals ens porta un segle d'avantatge, ens poden aportar claus per valorar el record col·lectiu de la pandèmia actual. En definitiva, ens pot ajudar, també, a corregir o evitar errors comesos en el passat.

2. La grip de 1918, el fenomen més letal del segle xx

La pandèmia de grip coneguda com a *grip de 1918* o *grip espanyola* es va originar la primavera de 1918 a Kansas (Estats Units), per la infecció d'uns soldats americans. En un context marcat per l'esforç bèl·lic de bona part del món provocat per la Primera Guerra Mundial, les estructures governamentals estaven molt preocupades per evitar els missatges pessimistes a la població, i per això els mitjans oficials es van dedicar a minimitzar l'impacte de l'epidèmia. No obstant això, el virus A(H1N1) causant de la infecció es va estendre ràpidament per tot el món. Aquella grip va acabar convertint-se en la pandèmia més important que es recorda en tota la història de la humanitat: alguns càlculs indiquen que va infectar un terç de la població i va causar la mort d'entre 50 i 100 milions de persones, una mortalitat molt més elevada que la provocada pel conflicte bèl·lic de la Gran Guerra i la Segona Guerra Mundial: «Fue la mayor oleada desde la peste negra, tal vez de toda la historia de la humanidad» (Spinney, 2018: 14). Malgrat que l'afectació va estendre's entre 1918 i finals de 1920, va tenir tres moments àlgids, que ja ens hem acostumat a definir en forma d'onades: la primera va tenir lloc a la primavera de 1918. La segona, que va afectar principalment la població d'entre vint i quaranta anys i va ser la més letal i d'abast més global, va tenir lloc entre octubre i novembre d'aquell any. Finalment, entre febrer i març de 1919, es va produir la tercera, que es va acumular a la grip estacional (Barry, 2020; Spinney, 2018; Porras-Gallo i Davis, 2014; Phillips i Killingley, 2003).

Espanya, i de retruc Catalunya, no van ser immunes a la infecció. Malgrat no participar en la guerra, la circulació de treballadors temporers entre el sud de França i Portugal va afavorir els contagis de la població catalana. Pel que fa al coneixe-

ment i difusió, Espanya va ser el país on va tenir més ressò: «El país se mantuvo neutral durante la guerra. Esto suponía que el Gobierno no censuraba la prensa y que, a diferencia de los periódicos franceses, alemanes o británicos, que no imprimían nada negativo ni que pudiera hundir la moral de los suyos, los españoles estaban plagados de informes sobre la enfermedad» (Barry, 2020: 226). Com explica J. L. Ruiz Domènec (2020), els mitjans espanyols no van tenir cap reserva a tractar amb profusió «la enfermedad reinante». No ens hi estendrem aquí, però les heme-roteques mostren com els diaris van contribuir a generar una sensació d'alarma i pànic.

En aquest sentit, la premsa va posar el país sota el focus d'atenció mundial, especialment a partir del moment que el corresponsal de *The Times* a Madrid va denominar la malaltia com la *grip espanyola*: «El fet d'anomenar-la així fins avui indica el pes dels mitjans de comunicació en aquesta època» (Ruiz Domènec, 2020: 91). De conseqüències nefastes per a la reputació del país, el debat posterior sobre la inadequació d'aquesta etiqueta recorda molt la polèmica actual sobre la denominació *virus xinès* per referir-se a la covid-19. No obstant això, la grip també va adoptar altres noms: *el genet pàllid* o *la dama blanca* van ser alguns que van fer fortuna arreu del món, i a Espanya, va ser coneguda com a *la mort dolça*, *la legio-nària* i, especialment, *el soldado de Nápoles*, el nom d'una cançó d'una sarsuela molt coneguda, que cantava tothom i que era molt «contagiosa» i «encomanadis-sa» (Trilla, Trilla i Daer, 2008: 669).

Les dades de letalitat a Espanya i Catalunya per la grip de 1918 revelen unes xifres estremidores: 8 milions d'infectats a tot l'Estat, i uns 260.000 morts. D'aquests, un 75 % van ser durant la segona onada, i un 45 % del total va tenir lloc només durant l'octubre de 1918. La taxa de mortalitat a Espanya el 1918 va ser la més alta de tot el segle xx, i l'any següent el creixement de població va ser negatiu —al segle xx aquesta circumstància només es va repetir una vegada, el 1939 (Trilla, Trilla i Daer, 2008: 671-672). Si ens cenyim a Catalunya, i especialment Barcelona, podem constatar que, segons l'anuari estadístic de la capital catalana, dels 641.000 habitants de la ciutat, 6.209 van morir l'octubre de 1918, una xifra sis vegades superior a l'habitual. D'aquests, 1.175, segons les fonts oficials, ho van fer a causa de la grip —l'any anterior havien estat només 135 (Martínez, 2020).

Més enllà de la fredor de les xifres, l'ambient era de pànic al contagi, com va sentenciar J. L. Ruiz Domènec: «Hi va haver, per tant, un moment en què l'expressió “estar infectat amb la grip” era una realitat clínica d'alt risc» (Ruiz Domènec, 2020: 93). És precisament sobre el record d'aquesta atmosfera sobre el qual centrarem una part del present article. No obstant això, i per acabar el retrat amb una nota d'optimisme, afegirem que els estudiosos del fenomen han constatat que, en contrast amb la por davant l'amenaça, la grip també va generar una resposta en forma d'aposta decidida per l'esperit d'innovació, la confiança en la ciència i la recerca mèdica per superar aquest tipus d'adversitats, l'aplicació d'una raó pràctica a la vida —que va propiciar l'assentament del model capitalista— i una orientació

vers la reflexió per superar els traumes culturals que es deriven d'aquestes situacions. Unes reaccions que en bona manera també hem pogut copsar davant la covid-19, i de les quals el temps segurament acabarà confirmant l'abast.

3. La grip de 1918 en temps de covid-19 als mitjans de Catalunya

Com hem dit, a mesura que l'amenaça del coronavirus anava prenent cos, els mitjans de comunicació van llançar-se a la recerca de referents històrics per intentar explicar l'escenari que es plantejava. I, com no podia ser d'altra manera, el precedent més directe va ser la grip de 1918.

Davant aquesta constatació, hem abordat l'anàlisi sistematitzada de la presència de la grip de 1918 als mitjans de Catalunya, prenent de base principal la premsa escrita. Hem cenyit la investigació a un marc temporal i un nombre concret de capçaleres que es publiquen a Catalunya per elaborar un inventari de referències a la pandèmia del segle passat. A partir d'aquí, tenint en compte l'amplitud dels resultats, i donat que el nostre interès per la qüestió prové dels estudis literaris, ens hem centrat en el rastreig i interpretació de les referències corresponents a aquest àmbit: concretament, a les experiències viscudes o records d'escriptors i literats, preferiblement catalans, que han quedat recollits en dietaris o volums de memòries. No podem aportar exemples de textos de ficció o novel·les, com ens hauria agradat, perquè senzillament no se'n coneixen de rellevants dins la tradició catalana.

La cerca s'ha centrat en les capçaleres de diaris publicats a Catalunya, tant d'abast nacional (*Ara*, *El Punt Avui*, *El Periódico* i *La Vanguardia*), com edicions més locals: *Diari de Girona*, *Diari de Sabadell*, *Diari de Tarragona*, *Diari de Terrassa*, *El 9 Nou*, *Hora Nova*, *La Mañana*, *Regió7* i *Segre*. S'han recollit de forma sistemàtica, doncs, dades de tretze publicacions radicades a Catalunya. Hem deixat de banda diaris locals com *Ripollès* o *Mataró*, entre d'altres, perquè només disposen d'edicions digitals, o *Empordà*, perquè les dades eren coincidents amb les del *Diari de Girona*. Així mateix, es va ampliar l'anàlisi amb les dades de quatre capçaleres d'abast estatal que tenen edicions en paper a Catalunya: *ABC*, *El Mundo*, *El País* i *La Razón*. En total, dades recollides de disset capçaleres, de les quals vuit presenten una distribució al conjunt del territori català, i nou són d'abast més limitat.

El període de referència analitzat abraça des de l'1 de març fins al 31 de maig de 2020. S'ha decidit comprendre un marc temporal de tres mesos exactes, remuntant l'inici de recollida de dades a dues setmanes abans del decret d'estat d'alarma a l'Estat espanyol de 14 de març de 2020. D'aquesta manera, hem posat en relleu com, a mesura que s'anava constatant la gravetat de la pandèmia, els mitjans ja començaven a buscar referents històrics. Així mateix, s'ha tancat la cerca a 31 de

maig, en un moment en el qual la primera onada de la covid-19 començava a anar de baixa, i ja s'havia començat el procés de desconfinament i la desescalada de mesures restrictives. S'ha considerat, doncs, un moment oportú per tancar el període, havent constatat, a més, que les referències a la grip de 1918 havien baixat considerablement.

Com és natural, les noves tecnologies i els recursos i eines de recollida de premsa (recull de premsa institucional de la Universitat de Girona, però també la plataforma My News Online, de la qual la Universitat de Girona té llicència institucional d'ús, així com les hemeroteques digitals de determinats diaris com *La Vanguardia*, *ABC* o *El Punt Avui*) han estat de gran ajuda per a un primer buidatge, per fer cerques combinades i temporalment acotades a partir de paraules clau ajustades a l'anàlisi com «grip de 1918» o «grip espanyola», tant en català com en castellà, així com altres termes vinculats a la temàtica del present estudi. Ara bé, una vegada obtingut el primer inventari, s'han filtrat les dades segons la llengua i les diverses edicions territorials per evitar repeticions innecessàries. I, d'entre totes aquestes dades, ha estat necessari també identificar a través de la lectura directa les referències literàries.

Com a darrer apunt sobre la recollida de dades, hem d'indicar que, en aquesta darrera fase centrada en les referències literàries a la grip de 1918, vam ampliar l'espectre d'anàlisi amb alguns mitjans que només tenen versió digital (*El Nacional*, *Vilaweb*, *El Español*...), per poder afinar al màxim la relació de referències dedicades a la literatura, i perquè vam detectar casos rellevants per a l'orientació del present article. No obstant això, el volum considerable de dades que implicava treballar amb els mitjans indicats inicialment i la manca d'eines de recollida sistematitzada de dades per a aquests mitjans digitals, ens han portat a descartar incloure les dades en la mostra global, perquè no n'hem pogut garantir l'exhaustivitat. Per això, només en comentarem els exemples més importants quan s'ajustin als aspectes d'interès per a l'article.

Pel que fa als resultats, hem de consignar un total de 263 articles amb referències a la grip de 1918. En bona manera, són referències escadusseres o tangencials, però cal remarcar que un percentatge important, prop d'un 25 %, s'enfoquen de forma substancial vers l'anàlisi de la grip de 1918. Respecte al detall de diaris, cal dir que, dels catalans d'abast nacional, *La Vanguardia* és el que s'hi ha referit en més ocasions, en un total de 43 articles, seguit d'*Ara*, amb 28, i *El Periódico*, amb 27. Tanca la sèrie *El Punt Avui*, amb 15 articles. Pel que fa als comarcals, *Segre* ha estat el més orientat al precedent de fa un segle, amb 16 referències, per davant d'*El 9 Nou* o el *Diari de Tarragona*, amb 10, o el *Diari de Terrassa*, amb 6. En la resta de casos, les mencions són puntuals, amb menys de 5 esments. Cal dir que, en bona manera, aquests textos han tingut una mirada local, de gran interès per anar teixint un repàs més panoràmic de la incidència de la grip de 1918 al conjunt de Catalunya. Finalment, pel que fa al repàs dels diaris d'àmbit estatal amb edició catalana, el major nombre de citacions de la grip de 1918 ha estat a

càrrec d'*El País*, amb 45, tan sols dues més que *La Vanguardia*. Cal dir, però, que aquest darrer mitjà ha dedicat una atenció molt especial al fenomen del segle passat des d'una perspectiva cultural —una quarta part de les seves referències són d'aquest àmbit i, per tant, és el més destacat per a la nostra anàlisi. Seguint amb el repàs numèric, la resta de diaris estatals es troben a molta distància: hem comptat 24 referències a *ABC*, 15 a *La Razón* i 11 a *El Mundo*.

Respecte al marc temporal, del total de 263 referències, 169 corresponen al mes de març. D'aquestes, tan sols 13 són anteriors al decret d'estat d'alarma. En la segona quinzena de març, es detecta un ritme constant d'aparicions. El referent de la grip de 1918 comença a decaure a l'abril, amb 63 referències. Durant aquest mes es detecta un cert creixement de la vinculació amb la literatura degut a la coincidència amb la Diada de Sant Jordi. El mes de maig presenta un descens més accentuat, quan s'acumulen tan sols 31 referències. Les últimes referències recollides corresponen al 30 de maig: es troben als articles «L'home que coneix més bé els ratpenats», d'Antoni Cerrillo, aparegut a *La Vanguardia*, i «Estem vivint una epidèmia del segle XXI, amb els supermercats plens», de Jaume Claret, publicat a *El Punt Avui*. Aquest darrer posa en relleu una visió més optimista i de superació de la pandèmia, i constitueix una bona coda a l'anàlisi.

4. Els testimonis literaris: *El quadern gris*, referent indiscutible

Pel que fa a l'àmbit literari, com és natural, el nombre de referències recollit en l'anàlisi decau ostensiblement. Orientats específicament a la grip de 1918, trobem 25 articles. Signifiquen, per tant, un 9,51 % del total d'articles recollits. No obstant això, donada l'especificitat de l'àmbit, el nombre no és gens menyspreable. Cal indicar, però, que hem trobat 26 articles més en diaris amb edició en paper, i 2 en digitals, amb referències a altres epidèmies històriques, però les deixarem de banda, perquè queden fora de l'objecte de la present anàlisi.

Pel que fa a les capçaleres, destaca molt per sobre de la resta *La Vanguardia*, amb 12 articles, seguida d'*El País* i *El Punt Avui*, amb 3 articles, *ABC*, amb 2, i *Ara*, *El Periódico*, *Diari de Terrassa*, *Diari de Girona* i *Hora Nova*, amb 1, respectivament.

Ara bé, si repassem amb detall aquests articles, ens adonem de seguida que un testimoni destaca per sobre de la resta: *El quadern gris*, de Josep Pla. Apareix en 19 dels 25 articles. A continuació en detallarem els motius, però primer acabarem el repàs general. Detectem un article amb àmplia referència a l'experiència de la grip de Virginia Woolf, expressada a *On being ill* i *Mrs. Dalloway*, i el reconeixement que segurament el testimoni més conegut de la grip de 1918 més enllà de les lletres catalanes és *Pálido caballo, pálido jinete* (1939), de Katherine Anne Porter. Altres noms citats de forma puntual són Guillaume Apollinaire, Franz Kafka, T. S. Eliot,

John Dos Passos, William Carlos Williams, Ernest Hemingway o Scott Fitzgerald. Insistim, però, que no es tracta de referències àmplies.

A més, caldria afegir cinc referències addicionals en mitjans digitals (*Vilaweb*, *El Español*, *El Confidencial* i *elDiario.es*), en les quals trobem tres citacions de Josep Pla, dues d'Apollinaire i una de l'escriptor i periodista Julio Camba.

És evident, per tant, que a partir de la sistematització de dades, es confirma la impressió inicial, i s'arriba a una primera conclusió: *El quadern gris*, de Josep Pla, ha estat el gran referent literari davant la pandèmia de covid-19. Cap altre autor no ha estat més citat a Catalunya sobre aquest tema, i la seva obra ha estat profusament mencionada. Per dilucidar els motius que han conduït a aquesta situació, intentarem examinar alguns factors que l'han afavorit.

En primer lloc, és evident que Josep Pla (Palafrugell, 1897-1981) no és un autor menor dins la literatura catalana. És el prosista més important del segle xx, i compta amb el favor de públic i de crítica. Les 30.000 pàgines de la seva *Obra completa* definitiva, deixant de banda la resta d'obres publicades, constitueixen un monument literari d'ampli reconeixement en el camp cultural català. A més, els darrers anys hem assistit a una renovació de l'interès per la seva producció, gràcies a les publicacions de textos inèdits, així com a estudis complementaris del seu periple vital i professional. En aquest sentit, l'ascendència de Pla dins les lletres catalanes constitueix un primer element que explica el nombre elevat de referències detectades. Cal afegir, a més, que Pla també va escriure en castellà, tant en l'exercici de periodista com en el terreny literari, i que una part important de la seva obra en català ha estat traduïda al castellà —inclòs *El quadern gris*— i és àmpliament coneguda en la literatura espanyola. Aquest fet justifica que l'autor sigui profusament citat també per periodistes de l'àmbit espanyol.

Així mateix, un factor difícilment mesurable és la dilatada dedicació professional de Pla al periodisme. Des de ben jove, com a corresponsal, fins a reporter i articulista a la revista *Destino*, Pla va conrear diversos gèneres i es va erigir en mestre d'un bon nombre de joves aprenents de periodista. Probablement, aquest fet afavoreix la complicitat d'aquest sector professional envers la seva figura.

Seguint amb aquest fil, cal afegir que *El quadern gris* no és una obra menor de Josep Pla. Publicada per primera vegada el 1966, es tracta del primer volum de la seva *Obra completa* de *Destino*, una obra inèdita en aquell moment, però que es va convertir en el màxim exponent de la seva producció. Indiscutible dins el cànon de la literatura catalana contemporània, és el títol més llegit i aplaudit de Pla, ja que conté una síntesi de tota la seva poètica. Escrit en forma de dietari entre 1918 i 1919, recull l'entrada a la maduresa de l'autor i els seus inicis i primeres temptatives en l'escriptura.

Els arguments exposats, però, no justificarien per si sols la rellevància d'*El quadern gris* per al cas que ens ocupa, sinó que constitueixen uns preliminars paratextuals que acrediten el reconeixement de l'obra planiana. No obstant això, el factor crucial és la presència rellevant de la grip de 1918 en aquesta obra, que sintetitza

les preocupacions de Pla per la mort durant la seva joventut, tal com va explicar Xavier Pla: «Pla va aconseguir aïllar un element que havia tingut una gran repercussió social a l'època, i que va contribuir a fer convergir la majoria dels temors i de les ansietats que el van perseguir durant la seva joventut: es tracta de les epidèmies de grip que, durant aquells anys, van causar un gran nombre de morts. [...] Així, la por és present, per exemple, en tot *El quadern gris*» (Pla, 1997: 156-159). Vegem-ne tot seguit alguns exemples amb més detall.

Com és sabut, *El quadern gris* comença amb la famosa frase «8 de març. - Com que hi ha tanta grip, han hagut de clausurar la Universitat. D'ençà d'aquest fet, el meu germà i jo vivim a casa, a Palafrugell, amb la família. Som dos estudiants desvagats» (Pla, 1966: 87). El tancament de la Universitat empeny Pla a l'escriptura per intentar suportar el tedi durant l'estada a la seva vila natal. El fet que la referència a la grip es trobi ja a la primera frase, i que traspassi bona part del volum, és un argument determinant perquè el text de Pla hagi estat tan profusament citat als diaris en el període analitzat. Així, no és estrany que hi trobem citacions en els articles de Josep M. Fonalleras «Yo voy tirando» l'11 de març a *El Periódico*, en els de Josep Playà «La 'grippe' según Josep Pla» a *La Vanguardia* i Sergi Doria «Pla y el cuaderno de la gripe», a *ABC*, corresponents al 20 de març, o el de David Cirici «A la manera de Josep Pla», publicat a *Ara* un dia després, a banda de cinc referències directes més sense citar el text. En el cas de Fonalleras, el text coincidia amb un confinament per contacte estret en els dies previs al decret d'estat d'alarma, i associa la seva pròpia experiència amb la de l'autor de Palafrugell.

A *El quadern gris*, al cap de pocs dies, el 14 de març, Pla ja comença a donar mostres de la seva ironia, una característica singular del seu estil: «Ara, finalment, dóna gust de viure a Catalunya. La unanimitat és completa. Tothom està d'acord. Tots hem tingut, tenim o tindrem, indefectiblement, la grip» (Pla, 1966: 104). Aquest és el fragment utilitzat per Josep M. Casasús en el seu article d'*El Punt Avui* de 13 de març, titulat «Pla en grip», per facilitar un retrat de context de la situació general.

Pot sorprendre a un lector poc iniciat en la literatura de Pla que aquestes referències a la grip siguin tan primerenques, fins i tot abans que s'haguessin detectat els primers casos. Això és degut al fet que *El quadern gris* de 1966 és en realitat una reelaboració de maduresa d'un dietari original primigeni, com va detallar Xavier Pla a la introducció d'*El primer quadern gris. Dietaris 1918-1919* (Pla, 2004: VII-XXI). L'inici del text de joventut sí que correspon clarament a la segona onada de la grip. Concretament, se situa al 13 d'octubre de 1918, quan l'epidèmia passa una de les pitjors fases a Barcelona, amb la citació original corresponent a l'emprada per Casasús al seu article: «Almenys ara, a Catalunya, hi ha unanimitat: tots tenim la grippe». Tres dies més tard, Pla continua obsessionat per la malaltia: «Cada dia, per altre part, em prenc la temperatura» (Pla, 2004: 4-6). A la versió final de 1966, doncs, com va indicar Lluís Bonada, Josep Pla va utilitzar el gènere dietarístic com una convenció, al servei de la seva llibertat literària, per construir un inici impactant

que quedava impregnat a la memòria del lector gràcies a l'associació d'un esdeveniment d'afectació general —l'epidèmia— amb una circumstància individual —l'inici de l'escriptura—, i situava clarament així l'inici del dietari en unes circumstàncies determinades i particulars (Bonada, 1985: 150-164). Certament, aquest recurs implicava com a peatge la fidelitat històrica, un aspecte que, d'altra banda, es recupera a mesura que avança la versió de maduresa: les referències a la grip reapareixen a la tardor, i ja tenen una clara correspondència amb el dietari original.

En el llibre trobem altres mencions a l'epidèmia, que posen de manifest la seva presència rellevant al volum. Esmentarem l'amargor de la nota de 22 d'octubre de 1918, en la qual Pla reflexiona sobre els seus sentiments davant la mort, i que a grans trets coincideix amb el quadern original: «La grip continua matant implacablement la gent. Aquests últims dies he hagut d'assistir a diversos enterraments. Això sens dubte fa que comenci de sentir una minva d'emoció davant de la mort —que sentiments reals i autèntics se'm transformin en una mena de rutina administrativa. Els nostres sentiments estan sempre afectats pel poc i pel massa —són d'una mobilitat indecent. Encara que només fos per aquesta raó convindria que aquest escàndol de la patologia tingués una fi —que la grip no matés ningú més» (Pla, 1966: 383). Aquest fragment va servir a Antoni Puigverd per reflexionar sobre la prepotència de l'ésser humà occidental contemporani en el seu article «1918/1920» (*La Vanguardia*, 26 febrer 2020): «102 anys després, un virus arriba carregat de pors i d'histèria mediàtica, tal vegada tan sols per recordar-nos que la mort existeix».

No obstant això, destaca l'absència a la premsa de 2020 de la por experimentada per Pla quan ell mateix va acabar contagiad de la grip durant la tercera onada de l'epidèmia. En el dietari primigeni, trobem l'anotació de 23 de febrer de 1919: «La gent parla de les vagues i de la revifalla de la grippe» (Pla, 2004: 128). Dos dies després, la fatalitat: «Ahir al llit amb la grippe. He suat 36 hores seguides, fort. Avui em llevo pàl·lid i desfet. He passat just. M'hauria pogut morir. Aquests dies han mort mossèn Clascar i el poeta J. Folguera. Fa venir pell de gallina» (Pla, 2004: 128-130). Aquestes notes preses al vol coincideixen amb les del volum de *l'Obra completa*, fet que constitueix, unida a les anteriors, una prova més de la fidelitat del text a l'experiència íntima de l'autor. No obstant això, la distància temporal i la reelaboració estilística permetien a Pla dotar el testimoni d'una major càrrega sensual i poètica, com podem veure a la nota corresponent a 24 de febrer de 1919: «He passat tot el dia d'ahir i una part del d'avui al llit, amb la grip. He suat com un cavall. Trenta-sis hores seguides. Em llevo pàl·lid i desfet. D'un cantó em sembla que m'hauria pogut morir i que he passat just. Quan constato que malgrat la fatiga em puc llevar, penso que potser ha estat una grip benigna. Aquests dies han mort mossèn Clascar i el poeta Joaquim Folguera. I tanta gent! Les esqueles són nombrosíssimes. Fa venir pell de gallina» (Pla, 1966: 524).

A banda d'*El quadern gris*, Pla va esmentar la grip de 1918 de forma puntual en altres volums, dels quals volem destacar *Per passar l'estona*, en el qual la referència adopta de nou un to sorneguer. Després de comentar breument els estralls

provocats per la malaltia, es concentra a ironitzar sobre el nom amb què popularment és coneguda, per acabar conclouent que la denominació col·loquial catalana per a la grip és la més adequada: «en català i sobretot en els pobles, la grip l'anomenen 'la passa', que és una paraula popular molt gràfica, ja que en definitiva el que fem és anar-nos passant el desconegut microbi dels uns als altres, amb la inconsciència natural» (Pla, 1979: 223-224). Aquest exemple evidencia de nou com Pla era capaç d'utilitzar la ironia com un mecanisme estilístic de distanciament respecte a l'experiència viscuda, per poder relatar-la amb un to més distès i planer, però no per això exempt de profunditat reflexiva.

Amb aquest repàs sumari hem volgut ratificar amb exemples la qualitat de l'obra de Pla i la presència directa de la grip al dietari. Aquesta presència recurrent, amb un tractament tenyit en uns casos d'ironia, en altres de reflexió introspectiva, i en altres de pànic i pessimisme, és l'element principal que, afegit als anteriorment esmentats vinculats a la transcendència de l'autor i de la seva obra, ha propiciat l'entronització d'*El quadern gris* com el referent literari principal de les lletres catalanes i, fins i tot, hispàniques, de la grip de 1918. En conseqüència, no ha d'estranyar que hagi estat tan profusament utilitzat en la premsa actual. En el seu article «Una mirada atrás» (*La Vanguardia*, 17 març 2020) Màrius Carol en recomanava la lectura per extreure'n reflexions vàlides per al context del moment: «és una joia que té reflexions d'utilitat pública». En l'article ja esmentat, David Cirici recomanava seguir els passos de Pla i utilitzar el confinament per conèixer-se un mateix: «Gràcies a la grip, va connectar amb ell mateix, va fer memòria dels seus records més tendres, es va interessar pel paisatge i per la gent de l'Empordà petit i va construir un relat realment deliciós, molt adequat per llegir, 100 anys després». Al seu torn, el malaguanyat Manuel Cuyàs es preguntava a «Lectures» (*El Punt Avui*, 22 març) si de la covid-19 naixeria un nou monument literari: «Tindrem doncs *el quadern gris* del coronavirus com hi va haver el de la grip?». Miquel Echarri, a l'article «Si tras la última pandemia inventamos la novela moderna, ¿qué surgirá de esta?» (*El País*, 15 maig 2020), es feia la mateixa pregunta, però amb un caràcter més general. De totes maneres, la renovació del gènere que comentava, amb referents com James Joyce, Marcel Proust —fill d'un epidemiòleg, i que va viure amb temor la grip durant el seu període de reclusió provocat pels atacs d'asma— o John Dos Passos, segurament no va ser derivada de la grip, sinó d'una crisi més profunda de valors i de model general. El món havia quedat sacsejat, totes les estructures s'havien esfondrat, arran també de la Gran Guerra, la consolidació de les reivindicacions obreres, l'eclosió del feminisme i una crisi política general, entre altres factors. Potser, quan tinguem la distància suficient, si sumem al retrat global la crisi econòmica de 2008, la crisi política actual i l'ascens dels populismes, la crisi dels refugiats, el temor del terrorisme islamista, la renovació de la conflictivitat racial i la pandèmia, ens podem trobar de nou amb un canvi de paradigma.

5. Més enllà de Josep Pla: testimonis literaris catalans de la grip de 1918

Hem certificat la presència de l'obra de Josep Pla a la premsa catalana durant el període més crític de la pandèmia de covid-19. Ara bé, Pla és l'únic referent on acudir? Aquesta quasi exclusivitat del precedent pot portar a creure que realment és l'únic testimoni literari en català de què disposem. Aquesta mateixa constatació seria la que es derivaria de l'anàlisi que han dut a terme els autors de l'article «The Spanish flu and the fiction literature» (Vázquez Espinosa, Laganà i Vázquez, 2020). Molt centrats en la literatura anglosaxona, els autors van intentar contradir l'afirmació queixosa sobre la manca de testimonis literaris de la grip de 1918 que va expressar Virginia Woolf a *De la enfermedad*: «Resulta en verdad extraño que la enfermedad no haya ocupado su lugar con el amor, la batalla y los celos entre los principales temas literarios. Cabría esperar que se hubieran dedicado novelas a la gripe; poemas épicos, a la fiebre tifoidea; odas, a la neumonía; elegías, al dolor de muelas. Pero no; con escasas excepciones [...], la literatura procura sostener por todos los medios que se ocupa de la mente; que el cuerpo es una lámina de vidrio plano por el que el alma se ve directa y claramente» (Woolf, 2014 [1926]: 26-27). De totes maneres, tenint en compte l'amplitud del marc examinat, els resultats que aporten no són gaire nombrosos i les referències textuais són sovint molt tangencials, excepte en el cas de Katherine Anne Porter. Al nostre entendre, aquest fet resta solidesa a la seva conclusió que existeixen un nombre important d'obres amb referències a la grip. Amb tot, l'estudi és útil perquè aporta alguns exemples destacats de la literatura universal que no hem vist citats en cap moment a la premsa catalana: Edmond Rostand, que va morir de grip; la novel·la *The fox* (1922), de D. H. Lawrence; el volum *Tempestes d'acer* (1920), d'Ernst Junger, o *Carta d'una desconeguda* (1922), de Stefan Zweig, que té com a punt de partida la mort del fill. En l'escenari hispànic, a l'article s'esmenten les memòries de Luis Buñuel, extractes d'una carta de Valle-Inclán, un text de Rosa Chacel o la novel·la *Mi idolatrado hijo Sisi* (1953), de Miguel Delibes, entre d'altres, tots ells casos on la grip té una presència molt tangencial. No obstant això, els autors destaquen de nou com a exemple més rellevant *El quadern gris*, de Josep Pla, una dada que podria corroborar la hipòtesi esmentada que el text de Pla és l'únic que tenim a l'abast.

Per comprovar la certesa d'aquesta darrera impressió, hem rastrejat els records en altres textos de la literatura catalana. Com hem indicat anteriorment, hem recorregut als dietaris, llibres de memòries i correspondències, gèneres molt conreats en la literatura catalana del segle xx (Madrenas Tinoco, 2001: 8-20), i entre els quals trobem nombrosos exemples que inclourien el període que ens ocupa.

D'entrada, sorprèn que no hi hagi referències a l'epidèmia de grip als llibres de memòries potser més coneguts i citats de polítics que van tenir responsabilitats a l'època, com els de Francesc Cambó, Claudi Ametlla o Pere Coromines, que no tracten la qüestió. Aquests se centren en l'esclat d'alegria ocasionat per la signatu-

ra de l'armistici, la convulsa situació política i social a Catalunya i Espanya amb les revoltes obreristes i l'auge del pistolisme, i la campanya autonomista catalana, uns esdeveniments que segurament van eclipsar l'impacte de la grip. En aquest sentit, i com podem constatar globalment, el fet que l'epidèmia de grip tingués lloc en un període tan reduït de temps, i que a més es manifestés de forma individual —el contagi afectava unes persones i no unes altres, de forma que l'experiència podia ser molt diferent segons cada cas, tal com ha succeït també durant l'actual pandèmia—, segurament va emboirar el record i el va sepultar sota uns fets considerats pels seus protagonistes de major transcendència general.

Tampoc no hi fan referència altres intel·lectuals, escriptors i periodistes que inclouen els seus records de 1918 en les seves memòries. Serien els casos de Josep M. de Sagarra, Eugeni Xammar, Vicenç Riera Llorca o Pere Bosch Gimpera, que segueixen la mateixa tònica que els anteriors esmentats en la crònica del moment. Així mateix, la grip no apareix en cap de les sis entrades corresponents a 1918 del *Dietari dispers (1918-1984)*, de Marià Manent —ocupen tan sols tres pàgines, cap de corresponent als moments de major duresa de l'epidèmia—, ni en les de 1919, ja més extenses. Tampoc no hi trobem cap referència a la novel·la *Servitud. Memòries d'un periodista* (1926), de Joan Puig i Ferrer, focalitzada en la vida del protagonista Andreu Rojals a *La Llanterna —La Vanguardia—*, i que engloba també diversos capítols emmarcats en el període 1918, però més centrats en el final de la guerra i les vagues obreristes i el conflicte social de 1919.

Malgrat aquestes absències destacades, en aquest buidatge hem localitzat alguns testimonis, de rellevància diversa. Entre els menys destacats, trobem la referència continguda a les *Memòries d'Aurora Bertrana*, en la qual s'esmenta que «Es moria molta de gent», i la promesa del violinista amb qui compartia orquestra va morir contagiada (Bertrana, 2013: 222); o bé les referències de Josep Carner al contagi de la seva esposa, filla i minyones de servei, en diverses cartes a Maria Antònia Salvà, corresponents a octubre i novembre de 1918, en les quals copsem la seva angoixa: «Li escric aquestes ratlles en ben tristes circumstàncies. La meua muller es troba en perill de mort, Anna Maria també sofreix altes temperatures. De les dues noies del servei, una ja ha rebut els sacraments, i l'altra està també allitada» (Carner, 1997: 307). Sortosament, tant Carmen de Ossa com la nena es van recuperar —no dona, però, noves notícies del servei.

Al seu torn, a *Quaranta anys d'advocat*, Amadeu Hurtado emmarca la referència a l'epidèmia de grip dins el relat de l'escenari geopolític postarmistici de novembre de 1918, quan els sectors nacionalistes catalans van iniciar una campanya d'actuació davant les potències aliades vencedores per demanar-los la seva intervenció per resoldre el «plet català» davant d'Espanya, reivindicant el compromís català a favor de la causa aliada, que havia pres diverses formes: voluntariat a la Legió Estrangera —és famós el mite dels 12.000 voluntaris—, campanyes propagandístiques, etc. Com és sabut, l'acollida va ser poc receptiva i la resposta molt freda, i no va cristal·litzar en cap mesura concreta (Fuentes i Montero, 2018; Mar-

tínez Fiol i Esculies, 2014, i Fuentes, 2014). Hem de llegir en aquest context, retratat amb ironia per Hurtado, la referència a la grip espanyola: «Sobre aquest tema de les històriques complicacions ultrapirinenques, s'havia fet, segons es contava, alguna broma macabra a propòsit de la terrible grip tan estesa aleshores que, potser per una reminiscència dels escàndols de la darrera epidèmia tifòidica de Barcelona, havia pres el nom de grip espanyola i que, envaint tot el món, portava causades des de l'estiu més víctimes que tota la guerra, de les quals corresponien, per cert, prop de nou mil a la nostra ciutat» (Hurtado, 1969: 349). Com a darrer exemple en aquest apartat, esmentarem el record de Gaziol a la seva *Història de 'La Vanguardia'* (Gaziol, 2016 [1971]), centrat en l'auge de la publicació d'esqueles al diari.

Tot i que també puntual, trobem un testimoni literàriament més reeixit a les memòries de Rossend Llates. Amb la seva sornegueria habitual, recorda com l'epidèmia de grip va comportar una actuació de les autoritats municipals sobre la desinfecció de les aigües, que va ser decisiva per evitar noves malalties: «El pobre T. va morir l'any següent, d'una de les 'passes' de la Barcelona d'abans de 1918 —l'any de la famosa grip dita espanyola, que va provocar una política enèrgica de desinfecció de les aigües. D'aleshores ençà, no hi ha hagut cap més malura epidèmica ni han rebrotat les endèmies de començaments de segle. Això sí: l'aigua té gust de clor, d'algues; demà potser en tindrà de petroli o d'escarxofes; però el principal, que és la salut pública, s'ha aconseguit» (Llates, 1969: 190).

A aquest conjunt de testimonis cal afegir-ne un altre de rellevant, més per la condició de metge del seu autor que per la literarietat. Es tracta de les memòries de Josep Trueta, escrites amb un to fred, objectiu, i en les quals es detalla com ell mateix i alguns familiars van passar la grip, i un avi va morir: «Era d'una virulència extraordinària que comportava com a complicació freqüent la broncopneumònia en una època en la qual estàvem mancats de medicacions específiques com són les sulfamides i els antibiòtics. A casa van caure malalts l'avi Josep, la meua germana Júlia i jo. Ells van tenir una broncopneumònia seriosa, que de fet es va emportar l'avi, molt a prop dels seus vuitanta anys». A més, també trobem una referència clara a les conseqüències de l'epidèmia a la universitat, fet que relaciona aquest testimoni amb el de Pla: «Jo vaig tenir també una altra complicació, menys seriosa, però amb un agreujament que em va impedir durant més d'una mesada d'apropar-me a la Facultat, precisament a l'època que precedia els exàmens. Com que en la mateixa situació que jo es trobaven centenars d'estudiants, la Facultat decidí ajornar els exàmens i convocar-ne uns altres durant el mes d'agost. [...] Vaig passar setmanes estudiant, i el dia que em tocava d'examinar-me, em van despertar massa tard, de forma que vaig haver de baixar de Vallvidrera a l'Hospital Clínic, molts dels trossos corrent. Això demostra que ja m'havia refet del tot» (Trueta, 1980: 71).

Aquests exemples ja ens servien per il·lustrar que *El quadern gris* no és l'únic testimoni sobre la grip de 1918 de la literatura catalana. No obstant això, sí que hauríem de convenir que l'obra de Pla és la més substanciosa i aconseguida des del punt de vista literari. Hem deixat per al final, però, un altre dietari que caldria rei-

vindicar: el monumental *Dietari 1918-1961*, de Joaquim Renart, iniciat arran de l'armistici de l'11 de novembre de 1918. La regularitat del testimoni, les inquietuds culturals i vel·leïtats literàries de l'autor, així com la coincidència en les dates amb l'epidèmia de grip, el converteixen en un cas molt rellevant, i de gran utilitat, que cal situar ben a la vora d'*El quadern gris* com a testimoni literari de primer ordre de la grip de 1918 dins les lletres catalanes. A més, la dedicació artística de l'autor el va portar a complementar les impressions escrites amb acurats dibuixos —per al cas que ens ocupa, comitives de viàtics, presa de medicaments...—, que constitueixen un complement gràfic del testimoni que el doten d'una categoria encara més singular.

En aquest dietari, l'epidèmia fa la seva primera aparició al tercer dia d'anotacions, i les setmanes següents la presència de la grip és un degoteig constant. En aquella primera nota, l'autor s'esgarrifa dels estralls causats per l'epidèmia: «13 de novembre 1918: [...] A *La Vanguardia* he vist l'esquela dels funerals dels germans Massó i Morros, morts en un mateix dia del passat octubre, sense dubte de la grip. [...] Quants records en aquesta esquela!» (Renart, 1995: 23-24). El 26 de novembre comenta horroritzat un enterrament en el qual es va produir una confusió de fèretres, provocada per la gran mortaldat del moment. En el moment d'obrir el taüt per a l'últim comiat, en comptes de la difunta, va aparèixer «el cos d'un torero vestit amb el *traje de luces* i amb una ganyota esgarrifosa. No devia ser el primer cas de canvis semblants» (Renart, 1995: 28-29). En acabar l'any, la nota de cloenda acumula els fets d'índole diversa que havien sacsejat la humanitat: «Últim dia de l'any 1918, any de guerra, de pesta, d'agitacions, de freds intensos, de trastorns mundials, any que quedarà ben gravat en la història dels segles» (Renart, 1995: 61). Aquest text es complementa amb la reflexió del dia següent, que inclou un record més ampli: «Quins records deixa l'epidèmia de grip, vulgarment dita *la passa*. Fa esgarrifar la llista dels coneguts i amics que en foren víctimes. Vam viure dies de miracle en aquelles setmanes alarmants i tràgiques del mes d'octubre. Famílies que quedaren liquidades, pares que perderen tots els fills, pisos que quedaven oberts per malaltia de tots els estadants. I aquell espectacle dels enterraments, de les caixes de morts amuntegades, del pessimisme dels metges, dels enterraments de nit..., de les esqueles de *La Vanguardia*» (Renart, 1995: 65-66).

Durant la primavera, en plena tercera onada de la malaltia, reneixen la por i l'angoixa —«Es reproduiran els dies anguniosos del passat octubre?» (Renart, 1995: 98)— i aquesta amenaça dona un valor renovat a la vida: «20 de febrer de 1919: [...] Mai com en aquests darrers anys no havíem capít tant el poc valor de la vida. Tal volta això sigui un avís per a no aferrar-nos-hi gaire i fer-nos comprendre com el valor de la vida té un límit molt reduït. Llitem per una insignificància i hem de donar la vida a la millor ocasió» (Renart, 1995: 105). Amb tot, en el balanç anual al final de 1919, Renart ja no recull la grip com un fet transcendental de l'any, i en la seva valoració queda eclipsada per la tensió política i social. Aquest fet és una evidència palpable de com el record de l'epidèmia es va mantenir tan sols a curt

termini, i va quedar soterrat pels esdeveniments generals i pel mateix curs de la vida.

En definitiva, els testimonis aportats il·lustren que, tot i no ser extremament rica en exemples, la literatura catalana també conté un record de la grip de 1918 més enllà de Josep Pla. Es tracta de referències en alguns casos puntuals o tangencials, però que tenen valor a l'hora de descriure el context d'aquell moment i, especialment, donar claus per interpretar l'escenari de futur.

6. Conclusió: una pandèmia oblidada?

En el repàs de la premsa catalana, s'observa que les referències a records personals d'antics supervivents de la grip de 1918, tots ells centenaris, sovint prenen major relleu que les referències a textos literaris. Tal com va apuntar Barry, «La enfermedad ha sobrevivido en la memoria más que en cualquier texto sobre ella» (Barry, 2020: 522). Al seu torn, l'estudiosa Monica Müller va identificar un record latent, que havia callat durant anys una experiència única i traumàtica. Des del seu punt de vista, aquest buit és habitual després de les grans catàstrofes: «Es común que las tragedias masivas sean seguidas por un vacío de silencio. Tal vez la negación sea una estrategia para poder seguir una vida de apariencia normal. Pero no hay mecanismos de defensa tan herméticos que duren cien años» (Müller, 2020: 102). Respecte a la grip de 1918, tot apunta que la coincidència amb la Gran Guerra va propiciar que no s'insistís més en el relat de sofriments i s'apostés per un oblit deliberat (Belling, 2009). Per explicar també aquesta manca de record, a l'assaig *De la enfermedad y sus metáforas* (2008 [1978]: 85) Susan Sontag assenyalava que els novel·listes tendeixen a focalitzar-se en les malalties que puguin usar com a «metàfores», com les plagues medievals, el càncer o la tuberculosi, les quals, a diferència de la grip, comporten la construcció d'una sèrie de mitificacions propenses per a l'apropiació literària. Aquesta idea explicaria que aquestes altres malalties dotin d'una determinada aura amb rendiment literari els seus afectats. Nombrosos exemples de la literatura universal ratificarien aquesta percepció. Sense menystenir aquestes aproximacions, en una de les darreres contribucions sobre la grip, Laura Spinney facilita noves claus per a la interpretació del fenomen d'oblit aparent de la grip de 1918 davant l'omnipresència de la Gran Guerra: en contrast amb el conflicte bèl·lic, que va durar quatre anys, la grip es va reproduir en unes onades que, en conjunt, van abraçar tan sols tretze setmanes. A més, la guerra estava molt localitzada geogràficament, cosa que afavoria un relat concret en aquests territoris i cultures, mentre que la grip es va estendre per tot el món i va diluir la memòria col·lectiva. Així mateix, en els països bel·ligerants, la letalitat per grip va ser molt més baixa que la provocada per la guerra, mentre que a la resta del món va ser a la inversa. No obstant això, el relat del moment va ser capitanejat per aquests paï-

sos occidentals, i la resta del món, molt més afectat per la grip, en va quedar al marge. En conclusió, s'apunta la necessitat d'una narrativa diferent per aproximar-nos a aquest fenomen: el relat col·lectiu, coral, en forma alveolar i concèntrica, que permet anar ampliant i incorporant nous records del passat (Spinney, 2018: 14-15). Segons l'autora, aquests testimonis restaran amb major solidesa que el record bèl·lic: «Las guerras y las enfermedades se recuerdan de manera diferente. Los recuerdos colectivos de la guerra parecen nacer al instante, plenamente formados aunque sometidos, obviamente, a un embellecimiento y una manipulación perpetuos, y después se desvanecen con el tiempo. Los recuerdos de la plaga catastrófica se forman más lentamente y una vez que se han estabilizado en una especie de equilibrio, determinado, tal vez, por la escala de las muertes, suelen ser más resistentes a la erosión» (Spinney, 2018: 296).

Seguint la seva estela, el present estudi pretén contribuir a ampliar i consolidar el record literari i històric català de la grip de 1918, i eixamplar també els testimonis recollits fins avui. De forma complementària, busca ser útil per abordar l'anàlisi i interpretació del retrat que se n'ha fet des de la premsa escrita durant els mesos més crus de la pandèmia recent.

Així, doncs, creiem haver assolit els objectius que ens havíem marcat: evidenciar com la grip de 1918 va ser el referent històric principal davant la covid-19, i com dins d'aquest retrat els testimonis literaris han estat utilitzats per afrontar les dificultats del moment present. També hem pogut constatar i interpretar els motius que han convertit *El quadern gris* en el principal exponent literari català d'aquella epidèmia, i alhora comprovar que no és l'únic de què disposem. Finalment, estem convençuts que aquest *collage* de testimonis ens ajudaran a afrontar l'escenari de postpandèmia i a construir el record de la covid-19. Al capdavall, tots els relats esmentats il·lustren la superació d'una experiència traumàtica a través de diverses estratègies: homenatjant els difunts amb un record sentit plasmat a les pàgines dels dietaris, reflectint l'alegria del restabliment i la recuperació de la salut, aplicant els coneixements científics per descriure la situació o, fins i tot, adoptant un to irònic en el relat dels fets. Tots ells són mecanismes vàlids, que denoten com fa un segle van conviure diverses formes d'afrontar l'experiència i el seu record, en un escenari que té moltes similituds amb l'actual. Com dèiem a l'inici, el passat ens pot ajudar a entendre la nostra reacció present i preveure —o prevenir— determinades respostes de futur. Al capdavall, també, ens ha de poder ajudar a corregir un dels errors comesos, que aquest estudi també posa en relleu: la manca de record, deliberat o no, assumida com un peatge per a la supervivència. Només prenent-ne consciència a temps podrem evitar-lo. Com va passar el 1918 i 1919, però ara amb major amplitud de dades, la literatura —i l'art en general— ens ajuden a recordar i a llegar aquest testimoni a les noves generacions, i l'hem de posar a l'abast dels estudiosos, i també dels periodistes, perquè es pugui divulgar. Tant de bo que en un futur haguem de recórrer a aquests records només amb finalitats d'estudi històric o per a commemoracions d'homenatge o efemèrides, i no com a resposta a noves pandèmies. 📖

Notes

11 El present article s'emmarca en els resultats dels projectes de recerca de la Universitat de Girona «Josep Pla y el periodismo literario en Cataluña, España y Europa (1918-1981)», ref. PGC2018-101783-B-I00, i «De la gripe de 1918 al COVID-19: representaciones y consecuencias en perspectiva comparada (Europa y América Latina)» (Fundación BBVA).

Bibliografia

- BARRY, J. (2020). *La gran gripe: La pandemia más mortal de la historia*. Traducció d'A. Pérez de *The great influenza* (2005). Madrid: Capitán Swing.
- BELLING, C. (2009). «Overwhelming the medium: Fiction and the trauma of pandemic influenza on 1918». *Literature and Medicine*, 28 (1), p. 55-81.
- BERTRANA, A. (2013). *Memòries fins al 1935*. Girona: Diputació de Girona.
- BONADA, L. (1985). «L'inici d'El quadern gris de Pla». A: GAROLERA, N. (ed.). *Anàlisi i comentaris de textos literaris catalans*. Vol. IV. Barcelona: Curial, p. 150-164.
- BOU, E. (1993). *Papers privats. Assaig sobre les formes autobiogràfiques*. Barcelona: Edicions 62.
- CARNER, J. (1997). *Epistolari de Josep Carner*. Edició a cura d'A. Manent i J. Medina. Barcelona: Curial.
- CASSANY, E. (2007). «De dietaris i d'un dietari». *Els Marges*, 82, p. 47-55.
- FRESNADILLO MARTÍNEZ, M. J. (2015). «Las enfermedades infecciosas en la literatura. Una larga historia sin final». *Revista de Medicina y Cine*, 1 (11), p. 41-53.
- FUENTES, M. (2014). *España en la Primera Guerra Mundial. Una movilización cultural*. Madrid: Akal.
- FUENTES, M.; MONTERO, F. (ed.) (2018). *Flames a la frontera. Catalunya i la Gran Guerra*. Barcelona: Museu d'Història de Catalunya.
- GAZIEL (2016 [1971]). *Història de 'La Vanguardia'*. Barcelona: L'Altra.
- HURTADO, A. (1969). *Quaranta anys d'advocat*. Barcelona: Ariel.
- LLATES, R. (1969). *Trenta anys de vida catalana*. Barcelona: Aedos.
- MADRENAS TINOCO, M. D. (2001). *Los géneros periféricos en la literatura catalana del siglo xx: Ensayo, memorias, dietarios, libros de viajes*. Madrid: IGC Siglo XXI.
- MARTÍNEZ, L. (2020). «Lluny de la pandèmia del 1918». *La República: Dossier* (13 març).
- MARTÍNEZ Fiol, D.; ESCULIES, J. (2014). *12.000!: Els catalans a la Gran Guerra*. Barcelona: Ara Llibres.
- MÜLLER, M. (2020). *Pandemia, virus y miedo: Una historia desde la gripe española hasta el coronavirus COVID-19*. Barcelona: Paidós.
- PHILLIPS, H.; KILLINGRAY, D. (2003). *The Spanish influenza pandemic of 1918-1919*. Londres; Nova York: Palgrave.
- PLA, J. (1966). *El quadern gris*. A: *Obra completa*. Vol. I. Barcelona: Destino.
- (1979). *Per passar l'estona*. A: *Obra completa*. Vol. XXXVII. Barcelona: Destino.
- (2004). *El primer quadern gris: Dietaris 1918-1919*. Edició a cura de X. Pla. Barcelona: Destino.
- PLA, X. (1997). *Josep Pla, ficció autobiogràfica o veritat literària*. Barcelona: Quaderns Crema.
- PORRAS-GALLO, I.; DAVIS, R. A. (2014). *The Spanish influenza pandemic of 1918-1919*. Suffolk: University of Rochester Press.
- PUIG, E. (2020). «La grip del 1918 i Josep Pla». *Revista de Girona*, 321, p. 22-26.
- RENART, J. (1995). *Diari (1918-1961)*. Vol. I. Barcelona: Curial.
- RUIZ DOMÈNEC, J. E. (2020). *L'endemà de les grans epidèmies*. Barcelona: Rosa dels Vents.
- SONTAG, S. (2008 [1978]). *De la enfermedad y sus metáforas. El sida y sus metáforas*. Traducció de M. Muchnik. Barcelona: Debolsillo.

FRANCESC MONTERO AULET

- SPINNEY, L. (2018). *El jinete pálido: 1918: La epidemia que cambió el mundo*. Barcelona: Crítica.
- TRILLA, A.; TRILLA, G.; DAER, C. (2008). «The 1918 'Spanish flu' in Spain». *Critical Infectious Diseases*, 47, p. 668-673.
- TRUETA, J. (1980). *Fragments d'una vida: Memòries*. Barcelona: Edicions 62.
- VÁZQUEZ ESPINOSA, E.; LAGANÀ, C.; VÁZQUEZ, F. (2020). «The Spanish flu and the fiction literature». *Revista Española de Quimioterapia*, 33 (5), p. 296-312.
- WOOLF, V. (2014 [1926]). *De la enfermedad*. Traducció d'A. Pérez. Palma: José J. De Olañeta.

Referències hemerogràfiques

- CAROL, M. (2020). «Una mirada atrás». *La Vanguardia* (17 març), p. 51.
- CASASÚS, J. M. (2020). «Pla en grip». *El Punt Avui* (13 març), p. 5.
- CERRILLO, A. (2020). «L'home que coneix més bé els ratpenats». *La Vanguardia* (30 maig), p. 34.
- CIRICI, D. (2020). «A la manera de Josep Pla». *Ara (Criatures)* (21 març), p. 9.
- CLARET, J. (2020). «Estem vivint una epidèmia del segle XXI, amb els supermercats plens». *El Punt Avui* (30 maig), p. 40.
- CUYÀS, M. (2020). «Lectures». *El Punt Avui* (22 març), p. 2.
- DORIA, S. (2020). «Pla y el cuaderno de la gripe». *ABC* (20 març), p. 43.
- FONALLERAS, J. M. (2020). «Yo voy tirando». *El Periódico* (11 març), p. 6.
- PLAYÀ, J. (2020). «La 'grippe' según Josep Pla». *La Vanguardia* (20 març), p. 35.
- PUIGVERD, A. (2020). «1918/1920». *La Vanguardia* (26 febrer), p. 16.